

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BETHLEN PÉTER KÜLFÖLDI ISKOLÁZTATÁSÁHOZ.

Bethlen Gábor országos gondjai és sokoldalú diplomatai tevékenysége közepett sem feledkezett meg a közművelődés ügyéről. Az ifjúság tudományos képzettségét állami érdeknek tekintette, s bár nem került el figyelmét a nemzeti sajtóságok megőrzésének és tudatossá tételének szüksége, nagy súlyt helyezett a külfölddel való szellemi érintkezés és kapcsolat megerősítésére. »Régi nagy urak s főemberek gyermekit scholákból való kikelések után, tisztességes fizetéseken méltóságosan nevelvén, imide-amoda való főkövetek mellett, s egyébként is külső országokra való járatásokban gyakorolja vala és a haza következendő szolgálatjára úgy készíti, írja róla Szalárdy.¹ Idegen nyelvek elsajátítása, külföldi államok intézményeinek, műveltségi viszonyainak tervszerű megismerése s a szerzett tapasztalatoknak és benyomásoknak Erdély állami, gazdasági és tudományos életében való értékesítése végett iskoláztatta és utaztatta külföldön testvérének Bethlen Istvánnak két fiát is: Istvánt, a »kis gróf«-ot és Pétert.

A már ekkor Hunyad- és Máramarosmegyék főispánságának tisztét viselő Péter gróf többek kíséretében indult külföldi útjára. Mellette találjuk Tótváradí Kornis Mihályt, ki egyúttal udvarmestere volt, Daniel Jánost, Bethlen Jánost, a későbbi kancellárt és történetírót, Abaffy Lászlót, Töltséki Istvánt, a gróf praeceptorát és Tornai Gáspárt. Az elindulást a szokásos előkészületeken kívül istentisztelet előzte meg, melyet a gyulafehérvári udvar részvételével Czeglédi János tartott² az utazás szerencsés lefolyásáért. Az ifjak 1625 márcz. 26-án már Kassán voltak, honnan négy napi tartózkodás után, április elsején³ a Kassa városától fejedelmi parancsra

¹ Siralmas magy. krón. 63. l.

² Kecskeméti K (Georgius): Ulysses Pannonicus. Franekerae, 1626. 25—26. l. A könyv egyetlen példánya a M. Tud. Akadémia könyvtárában (Új lat. ir. O. 388.) jelzés alatt. Bibliographiai leírása Szabó-Hellebrant: R. M. K. III. 413—14. l.

³ Szenczi Molnár Albert levele Camerarius Lajoshoz 1625 ápr. 1-ről. Irodalomtört. Közl. 1908. 221. l.

kirendelt kísérettel együtt,¹ Lőcsét érintve, Sziléziába, Boroszlóba utaztak. Fogadtatásuk itt igen szives volt; a senatus nevében két előkelő polgár üdvözölte őket, egyúttal bort és egyéb ajándékokat ajánlván fel nekik. Boroszlói tartózkodásukat a város nevezetességeinek megtekintésére is felhasználták; különösen meglepte őket az érseki templom szépsége.² Innen Berlinbe utaztak. A falakkal körülvett város termékeny síkságon, csatornáktól áztatott kertek közt terült el; hatalmas épületei, főleg szép templomai, sok látnivalót nyújtottak Péter grófnak és kíséretének, kiknek figyelmét leginkább a Ker. Szent Jánosról nevezett templom kötötte le.³ Megérkezvén, egy vendégfogadóban szállottak meg, s innen mentek a választófejedelem palotájába, melynek ajtajánál egy udvari ember, Jahn György, már várakozott rájuk. A fejedelem természetesen barátságosan fogadta sógora öcscsét és kíséretét; a fogadtatás alkalmából Liszti Ferencz átadta a fejedelemnek Bethlen Gábor levelét is, melyben arra kérte, hogy öcsce iránt, ki egyelőre a választófejedelem-ség területén fog tartózkodni, jó indulattal viseltessék.⁴

Az utazás végső pontja ez idő szerint az Odera melletti Frankfurt volt, melynek akkor híres főiskolájában Pelargus Kristóf, Krell, Frank, stb. tanítottak. Péter gróf is a főiskola hallgatói közé iratkozott,⁵ s körülbelül egy esztendeig tartózkodott itt, elsősorban bizonyára a német nyelv elsajátítása végett. — 1626. július 25-én már a leydeni egyetemen találjuk⁶ társaival együtt. Itt az arithmetikán kívül főleg a francia nyelvet tanulta, miben az egyetem tanárai: Poliander, ez évi rector magnificus, Plessius, Alting, Rivetus irányították, kiknek figyelme a gróf magánéletére is kiterjedt; az ő tanácsukra hallgatva fogadtak pl. szállást is egy francia ember-nél Péter gróf számára. A német nyelv nehézségeivel megküzdeni azonban már nem tudott. A gyulafehérvári udvar itt való tartózkodását három félévben állapította ugyan meg, de mivel Péter gróf

¹ Radvánszky Béla: Udvertartás és számadáskönyvek. I. 191. l.

² Kecskeméti: Ulysses Pannonicus. 30—33. l.

³ Kecskeméti: Ulysses Pannonicus. 35—36. l.

⁴ Kecskeméti: Ulysses etc. 37—41. l.

⁵ Kecskeméti: Ulysses etc. 45. l. »Egynéhány ideje immár, hogy az Gubernator uramöcsénk kissebbik fiát Bethlen Pétert tanulságoknak okáért küldöttük volt Németországnak némely részeiben és egy ideig az sógorunk Brandenburgi Elector ő felsége birodalmában lévén az Odera mellett való Francofurti Akadémiában« etc. Bethlen Gábor levele 1627 aug. 27-ről Pázmány Péterhez. Pray: Gabr. Bethlenii principatus Transsilvaniae. Pesthini, 1816. II. 154. l.

⁶ Az egyetem anyakönyvi bejegyzése ugyanis a jelzett napon a következőkről értesít: »Illustrissimus Petrus Bethlehem de Ictar, comes Comitatum Hoenjadiensis et Maramarousiensis perpetuus, dominus in Hoest et Iliae. 17.« Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae. Haga, 1875. Col. 194.

már 1627 tavaszán távozni akart Leydenből,¹ az udvar óhajta elé nehézségeket nem gördített, csupán azt kívánta tőle, hogy hazatérő útjában »néhány keresztyén országokat eljárjon és idegen nemzet-ségeknek s nagy fejedelmeknek udvari látásából magának valami experienciát szerezzen.«²

Bethlen István, Péter gróf atyja, ez alkalommal sem mulasztotta el Kornis Mihály figyelmét fiát illetőleg felhívni, hogy »az Ur Istent igen szolgálja, valami feslett, undok, Isten ellen való tisztátalan életben magát ne foglalja. Ettől úgy mint halálos méregtől igyekezze Kglđ oltalmazni, mint maga szeme fényét. Az minemű keresztyén vallásban az Ur Isten engem megvilágosított, attól eltéríteni semmi úton-módon ne merészeljed.« Különösen lelkére köti, hogy fiával magyarul ne beszéljenek; »mert — úgymond — a mely levelet Hágából írtál volt, kinek az utolján Fiam is írt volt, elsőben is ő felsége (t. i. Bethlen Gábor) kezébe jutván a levél és felnyitván, nagy búsulással és szánakozással íra őfelsége ezen igékkel: El kell hinni Őrnak bezzeg, hogy ez mostani írása maga stylussa, de szánakozásra való, hogy ennyi expensa után csak annyit sem tanult, hogy vétek nélkül és prompte beszélhetne deákul, az mint kitetszik ebből is: esto tantum modo etc. Micsoda rút phrasis Uram ez?«³ A fejedelem a gróf mellé utazása idejére Cseffey Lászlót, Belső-Szolnokmegye főispánját⁴ és Bornemisza Ferenczet küldte kísérről,⁵ kikhez Kassán Pálóczi Horváth János⁶ csatlakozott. Minthogy ettől fogva ők szolgáltak Péter gróf állandó kíséreiül, a fejedelem külön utasítással látta el ezeket is. »Egyesek legyetek, egymással ne veszekedjete, magatok illetlenül való viselésével az ifjúnak példát valami erkölcstelenségre ne adjatok, hanem szorgalmasan vigyázzatok inkább reá, cortesánok után ne vetemedjék, boritalnak magát ne adja. Egészségére, életére, mint lelketekre viseljete gondot... Horváth János, tanítsad írásra, vagy akarja, vagy nem; utaitokban deákul, franczuzul beszélgetsetek, ne magyarul és actáitokat, látástokat magával irassátok le mindennap deákul, mely exercitium által szoktassa magát akár csak deákul való szólásra és levélírássra, ha egyebet se tud tenni reá való expensák után.«⁷

Cseffeyék utjának legközelebbi célja Pozsony volt, hol Pázmány

¹ Kornis Mihály 1627 ápr. 16-iki levele után. Eredetije a gróf Bethlenek keresdi levéltárában.

² Bethlen Gábor id. levele Pázmányhoz. Pray: Principatus, II. 155. l.

³ Bethlen István 1627 aug. 26-iki levele. Alsófehérmegyei tört. rég. egyet. Évk. XIII. 69. l.

⁴ Bethlen Gábor levele a lőcsei tanácshoz. 1627 aug. 27. Bethlen Gábor fejed. levelezése. 366. l. és Pray: Principatus II. 155. l.

⁵ A Pálóczi Horváth-család naplója. M. H. SS. XXXI. 193. l.

⁶ Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Budapest, 1889. 165—67. l.

⁷ Bethlen Gábor levele 1628 márcz. 7-ről. Tört. Tár. 1881. 198. l.

Péterrel kellett találkozniok, kitől ajánlóleveleket kértek.¹ Innen Bécsbe indultak, hogy II. Ferdinánd támogatását is kieszközöljék. 1627 novemberében már Hamburgban találjuk őket. »Itt az hollandiai vendégfogadóba jó egészségben vagyunk, — írta Cseffey édes anyjának — de bizony dolog. . hogy magunk személyeért egy napra négy tallért adunk egyik-egyik... Mindazáltal bizony jól tartanak jó borokkal és szép étkekkel, halakkal.« Addig, míg alkalmas hajóra nem akadtak, melylyel Amsterdamba hajózhattak, a várost igyekeztek megismerni. »Ennek a városnak házi téglából rakott mind, régi szentegyház formákra, úgy hogy ritka hely az, hol székér járna udvarra, mert itt azféle nem igen szükség, minthogy csaknem minden utcákra bejöhetnek az nagy hajókkal is. A város felette bő népű, igen nagy kereskedelessel él, hajóknak sokasága mindenkor az városban és az város környül... Az hajók az hol bejönnek az városban, az olyan utcák mélyen vadnak be, hogy az víz bejöhessen. Az száraz utcák magasban vadnak, de szorosok. Az házaknak az utcára való oldala inkább mind ablak, hogy üvegháznakak ítélnéne majd inkább az kívül néző; mindazáltal szép házak vadnak.«²

Bethlen Péterrel talán Hágában találkoztak, honnan most már együtt indultak Breda és Antwerpen városokat érintve Bruxellesbe; itt Izabella főhercegnő fogadta őket. (1628. febr. elején.), kinek támogatását Péter gróf utazását illetőleg Bethlen Gábor³ és II. Ferdinánd⁴ külön levélben kérték. Innen Ostendén át a dunkerquei kikötőt keresték fel, hogy Angliába hajózzanak. Londonba való megérkezésük után I. Károly azonnal kihallgatáson fogadta őket s egyúttal külön udvari fogatot bocsátott rendelkezésükre, hogy a várost zavartalanul megtekinthessék. Azonban, mint Horváth János írta volt Bethlen Istvánnak, — két hét sem lett volna elegendő London megismerésére, annyi itt a templom, iskola és főúri palota; csak templomot 122-öt számláltak össze. Angolországi tartózkodásukat az oxfordi és cambridgei főiskolák megtekintésére is felhasználták. Bár csak egy ilyen collegiumunk volna, sóhajtott fel Horváth János, kit bámulatba ejtettek a főiskola épületei és könyvtárai; Horváth szerint ez időben mintegy 8000 tanuló tartózkodott ezekben. Cseffeyt már egyéb látnivalók érdekelték. »Angliában, — írta ismét anyjának, — két strucz madarat láttam és egy kazavár nevű indiai szárnyatlan nagy madarat, az indiai tyúkokhoz az nyaka hasonlít, fekete, igye-

¹ Bethlen Gábor id. levele Pázmányhoz. Pray: Principatus. II. 155—56. l.

² Cseffey László 1627 nov. 20-iki levele anyjához. Tört. Tár. 1881. 193—94. l. A Hamburgra vonatkozó részt Szamota is közölte: Régi magyar utazók Európában. 225—26. l.

³ Gindely: Bethlen Gábor okirattára. 482—83. l.

⁴ Brüsszeli okmánytár. IV. 285—86. l.

nesen ha felhúzalkodik, lehet annyi magas, mint én, jöllehet a strucz-nál sokkal kisebb.« Feltűnik azonban előtte is, hogy az angol falusi házak kőből vannak felépítve és cseréppel fedettek, mint az erdélyi szászokéi.

Angliában csaknem egy hónapig utazgattak; márczius 22-én azonban hajóra szállva, Calaisbe vitorláztak. »Az általjövésen, — írja Cseffey, jöllehet szelünk oly csendes volt, hogy csak az partig sem jöhettünk, noha közel jöttünk a városhoz Caleshez, hanem azféle hajósok, kik azfélevel szoktak kereskedni, egy lapátos sajkán, melyet haton vagy heten vontak, előnkbe jöttek az tengerre... és azok vittek be minden marháinkkal.« Calaisból, hol a kormányzó »nagy becsülettel látta« őket, Párizsba siettek. Az udvart,¹ valamint Richelieu bíborost² Bethlen Gábor ekkor már értesítette öcsce utazásáról, s így fogadtatásuk az udvar részéről is szívélyes volt; XIII. Lajos Péter grófot gyémántokkal kirakott arczképével ajándékozta meg. Párizsban két hetet töltöttek s innen Toulouse és Marseille városokon át, Felső-Olaszországon keresztül Velenczébe indultak. Franciaországra Cseffey mindössze annyi megjegyzést tesz, hogy »az föld ez is igen szép és apró hegyekkel, minden faluk inkább az erdőkön vadnak s az mezőket szántják... Az emberek igen emberség értők.«³ Bethlen Gábor Spanyolország megtekintését a gróf tetszésére bízta: »Hispaniában hogyha az grófnak kedve leszen bemenni és ha igen bátorságos bemenéstek, visszajövéstek felől assecuráltok s az galliai király ő felsége annuentiája is fog accedálni, kglmesen megengedték, mivel császár ő felsége is commendálta az hispaniai királynak ő felségének;... csak kívántatik, hogy semmi disputatióra, se egyéb akármi altercatióra ansát ne adjatok senkinek.«⁴ Az út azonban elmaradt, mert, — mint Cseffey írta, — »Velenczére költséért sietnünk kell, mivel hogy ott vehetünk fel pénzt szükségünkre.«⁵ Velenczéből, melynek jóindulatát a fejedelem utazó öcsce számára szintén kérte,⁶ Horváth János elvált Péter gróftól és Páduába távozott, hogy az ottani főiskolán tovább tanuljon.⁷

Péter gróf három évi távollét után érkezett vissza a gyulafehérvári udvarba. Az éles nyelvű Kemény János szerint azonban, ki maga

¹ Tört. Tár. 1887. 9. l. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. 367. l.

² Tört. Tár. 1887. 8. l. Bethlen Gábor fejedelem levelezése. 366. l.
Óváry: Tört. bizottság oklev. más. II. 86. l.

³ Angliai és franciaországi útjok leírása, Cseffey László 1628 ápr. 8-iki (Tört. Tár. 1881. 195—96. l.) és Horváth János 1628 ápr. 18-iki levelei. (Tört. Tár. 1884. 591—92. l.) után.

⁴ Bethlen Gábor id. levele 1628 márcz. 7-ről. Tört. Tár. 1881. 197. l.

⁵ Cseffey id. lev. 1628 ápr. 8-ról. Tört. Tár. 1881. 196. l.

⁶ Óváry: Oklevéltár Bethlen Gábor dipl. összekötötései tört. 19—20. l.

⁷ Tört. Tár. 1888. 383—84. l. — Bethlen Gábor levelei. 379 és 384. l.
Magyar Könyvszemle. 1898. 372. l.

is szívesen vállalkozott volna a gróf kíséretére, »az grófnak nem használja az peregrinatio: corruptáltatván erkölce, semmirekellő emberré lett vala.«¹

DR. LUKINICH IMRE.

ADATOK TUBERO ÉLETÉHEZ.

A kiváló történetíró életéről és művéről végzett kutatásaim eredményeképp a bécsi udvari könyvtárban találtam egy eddig kevésbé ismert könyvet, mely Tuberóról is szól. E mű czíme: *Fasti Litterario Ragusini, sive Virorum Litteratorum, qui in Ragusina claruerunt Ditione, Prospectus*. Auctore P. F. Sebastiano Dolci, a Ragusio Ord. Min. Concion. Generali, S. Th. Lectore Jubil. Ex. Min. Provinciali, Ragusinae Reip. Theologo, Examin. Synodali, Academico Patavino, Veneto. Venetiis 1767. Excudebat Gaspar Storti. A könyv J. Aug. Gradenico apátnak van ajánlva. Nagy nyolczadr.; jelzése 56450 B.

A 37. lapon 149. sz. alatt szóról-szóra ez van:

Ludovicus Cervarius Congr. Melitensis. Tubero-nak² — bár nem volt az — nevezték el a sienai egyetemen, hol az egyetemi hallgatókat valami testi tulajdonságról nevezték el. Született 1459-ben, meghalt 1527-ben, mit Marcus Foscareno is megerősít. Lib. de Venet. Litteratura.³ XI könyvben írta meg kora kommentárjait (*Commentarii suorum temporum*), melyekben az eseményeket 1490-től 1522-ig elég válogatott stílusban beszéli el. Először kiadta Frankfurtban Claudius Marnius 1603-ban és Rómában 1724-ben indexre került.⁴ Ő maga ebből 2 műveszkét szakított ki; az egyik De Rebus gestis Turcarum, kiadva Flórenczben Anselmus Patavinus által 1590-ben Franciscus Serdonatus nyomdájában; ⁵ a másik De Origine Ragusae.⁶

¹ Önéletírása. (Szalay kiadása.) 68. l.

² Appendini (*Notizie storico de Ragusei*, 1082—3, a 7. lapon) szintén tud arról, hogy püpos volt.

³ Megnéztem ezt a könyvet is; jelzése LXXIV C. A., czíme *Della Letteratura Veneziana*, Libri Otto Di Marco Foscarini, Volume Primo in Padova MDCCLII. Ebben csak 4 könyv van; a második kötet, melyben szintén 4 könyv volt, valószínűleg nincs meg; állítólag nem is jelent meg. Ezen első kötetben nem szól Tuberóról, talán a hiányzó 2-ik kötetben említi, mert Dolci nem hivatkoznék rá. A magyar történetírók közül említi a 448-ik és 453-ik lapon Brutust és Forgáchot, a 399-ik lapon Czvittingert. A 444—448. lapon felsorolja a törökökről megjelent műveket, de Tuberóról itt sem szól.

⁴ Engel: *Geschichte des Freistaates Ragusa*, Wien 1807, a 13. l. is tud erről, továbbá Krones, *Grundriss der österreichischen Geschichte*, 22. lap.

⁵ A török hatalom emelkedéséhez fontos kütfűl tekinthető.

⁶ Kiadta 1790-ben Michaele Sörgo.